

QƏNİRƏ ƏSGƏROVA*

AZƏRBAYCANDA GERMANÇÜNASLIĞIN İNKİŞAFINDA
NAXÇIVANLI DİLÇİLƏRİN ROLU

Məqalədə naxçıvanlı dilçilərin ingilis dili üzrə apardıqları tədqiqatları incələnmişdir. Məqalədə Şirməmməd Qulubəylinin “Müasir Azərbaycan və ingilis dillərində felin qayıdıqlıq kateqoriyası” mövzusu tədqiqata cəlb edilmiş, qayıdıqlıq mənasının ənənəvi metodlarla öyrənilməsi dərəcəsini müəyyənləşdirmiş, Azərbaycan və ingilis dillərində refleksivlik tədqiqinin ilkin şərtlərini aşkar edərək bu dil hadisəsinin funksional semantika zəminində araşdırılma zərurətini əsaslandırmışdır.

Əliyeva Elnaz. “Azərbaycan və ingilis dillərində tapmacaların linqvistik təhlili” dissertasiyasında ilk dəfə olaraq Azərbaycan və ingilis dillərində tapmacaların müəyisəli-tipoloji aspektləri sistemli şəkildə linqvistik kontekstdə nəzərdən keçirilmiş, tapmacaların linqvistik statusunun müəyyənləşdirilməsinə cəhd edilmiş, onların universal və spesifik xüsusiyyətləri, leksik-semantik, sintaktik təbiəti öyrənilmişdir.

Səfətrova Leyla Abbas qızı. “Azərbaycanda ingilis dili qrammatikasının tədqiqi tarixi” Azərbaycan ingilissünaslığında ilk dəfə olaraq tədqiqata cəlb etmişdir.

Gənc tədqiqatçı Sərcan İslam qızı Sadiqov “İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələr” mövzusunda dissertasiya işində ingilis dilində say tərkibli frazeologizmlərin struktur semantik, temantik təhlilini aparmış, kəmiyyət kateqoriyasının məntiqi və linqvistik əlaqəsinin araşdırmış, sayların simvolikasının linqvokulturoloji aspektini incələmiş, say tərkibli frazeologizmlərin işlənmə tezliyini müəyyənləşdirmişdir.

Tədqiqatçı Leyla Rüstəmovə frazeoloji antonimlik probleminin germançünaslıqda və Azərbaycan dilçiliyində öyrənilməsi vəziyyətini aydınlaşdırmış, frazeoloji vahidlərin antonimlik meyarlarını müəyyənləşdirmiş, bu vahidlərin komponentlərinin antonim münasibət sistemində oynadığı rolu aydınlaşdırmış, onların struktur xüsusiyyətlərini antonim cütlər əsasında araşdırmışdır.

Açar sözlər: say tərkibli frazeoloji birləşmələr, frazeoloji antonimlik, tapmaca, qayıdıqlıq kateqoriyası, Sərcan Sadiqov, Şirməmməd Quliyev

Giriş

Son dövrlərdə german dilləri üzrə tədqiqatlar genişlənmiş, xüsusilə ingilis dili tədqiqatlarına maraq daha artmışdır. İngilis dilinin bu və ya digər sahəsinin monoqrafik araşdırılması dilçilik elmimizin, eyni zamanda ingilis dilçiliyin inkişafına kömək etmişdir. Belə ki, gənc tədqiqatçılarının elmi dissertasiyaları bu yöndə uğurlu irəliləyiş sayıla bilər, bu iş get-gedə daha da genişlənməkdədir. Bu tədqiqatlar həm nəzəri, həm də tətbiqi dilçilik üzrə araşdırılmalı aiddir. Naxçıvanlı gənc dilçilərin tədqiqatları da ingilis dilinin müxtəlif istiqamətlərini əhatə edir.

Əsas təhlil

Şirməmməd Qüdrət oğlu Qulubəyli **“Müasir Azərbaycan və ingilis dillərində felin qayıdıqlıq kateqoriyası”**

İngilis dili üzrə tədqiqatçılardan biri tanınmış ingilissünas Şirməmməd Qüdrət oğlu Qulubəylidir. “Müasir Azərbaycan və ingilis dillərində felin qayıdıqlıq kateqoriyası(1) dissertasiya işində qayıdıqlıq mənasını ənənəvi metodlarla öyrənilməsi dərəcəsini müəyyənləşdirmiş, Azərbaycan və ingilis dillərində refleksivlik tədqiqinin ilkin şərtlərini aşkar edərək, bu dil hadisəsinin funksional semantika zəminində araşdırılma zərurətini əsaslandırmışdır.

Refleksivləşmə dərəcəsini əsas meyar kimi götürərək qayıdıqlıq sahəsinə xas olan invariant mənanın əsas variant və çalarları müəyyənləşdirilmiş, mövcud təsnifat nümunələrini nəzərdən keçirərək, bu anlayışın məzmun planını dolğun şəkildə əhatə edən funksional-semantik təsnifat nümunəsi vermişdir. Bu tədqiqatda qayıdıqlıq, əsasən, bir morfoloji kateqoriya kimi feilin qrammatik növü anlayışı çərçivəsində öyrənilmişdir. Başqa sözlə, tətbiq olunan metodoloji baza qayıdıqlıq anlayışının həm məzmun, həm də forma elementlərini dolğun əhatə etməyə imkan vermişdir.

Ş.Q.Qulubəyli “Müxtəlif sistemli dillərdə ismin qrammatik kateqoriyaları” adlı elmlər doktorluğu dissertasiyası üzərində işləyir və Azərbaycan ingilissünaslığına yeni töhfələr verir.

Əliyeva Elnaz Əli qızı. **“Azərbaycan və ingilis dillərində tapmacaların linqvistik təhlili”**

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim və zəngin janrlarından olan tapmacalar xalqın tarixini, adət-ənənələrini, mənəvi dəyərlərinin özündə əks etdirən qiymətli söz xəzinəsidir. Dil tarixinin öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyəti olan, dildəki ümumişlək leksikanı, arxaik söz və ifadələri, dialekt leksikasını özündə toplayan tapmacalar həm də bir sıra cəhət və xüsusiyyətləri ilə başqa folklor nümunələrindən fərqlənir. Tapmacaların linqvistik araşdırmaya cəlb edilməsi müqayisə edilən dillərin leksikasını, qrammatik quruluşunu, inkişaf meyillərini və perspektivlərini daha dərindən öyrənməyə şərait yaradır. Müxtəlif sistemli dillərin materialı əsasında tapmacaların tipoloji və tarixi-müqayisəli, qarşılaşdırma-tutuşdurma metodu ilə tədqiqi şifahi xalq ədəbiyyatının bu zəngin janrının hərtərəfli və dərindən araşdırılması və öyrənilməsi imkanı yaradır.

E.Ə.Əliyevanın “Azərbaycan və ingilis dillərində tapmacaların linqvistik təhlili” (2) adlı dissertasiyasında ilk dəfə olaraq Azərbaycan və ingilis dillərində tapmacaların müəyisəli-tipoloji aspektləri sistemli şəkildə linqvistik kontekstdə nəzərdən keçirilmiş, tapmacaların linqvistik statusunun müəyyənləşdirilməsinə cəhd edilmiş, onların universal və spesifik xüsusiyyətləri, leksik-semantik, sintaktik təbiəti öyrənilmişdir. İrəli sürülən müddəalar təkcə tapmacaların deyil, digər folklor nümunələrinin araşdırılmasında, onların leksik-semantik, struktur-semantik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsində tətbiq edilə bilər.

Tədqiqatda qarşılaşdırılan dillərdə tapmacalar üçün xarakterik olan arxaik sözlər, dialekt leksikası, tapmacaların dilindəki alınma sözlər, terminoloji səciyyə daşıyan leksik vahidlər ətraflı təhlil edilmiş, oradakı sintaktik konstruksiyalar işləklik səviyyəsinə görə müəyyənləşdirilmiş, onlar üçün xarakterik və spesifik cəhətlər aşkarlanaraq dilçiliyin çox vacib və əhəmiyyətli hadisəsi kimi dəyərləndirilmişdir. Kitabın birinci fəslində həmçinin Azərbaycan və ingilis dillərində tapmacalarda işlənən dini termin və anlayışlar, çoxmənalı sözlər omonimlər, frazeoloji vahidlər araşdırılmış, tapmacalarda təzahür edən danışıq dil xüsusiyyətlərinə nəzər yetirilmişdir. Araşdırmalar göstərir ki, xalqın illər boyu topladığı təcrübənin ümumiləşdirilmiş nəticəsi olan tapmacaların müxtəlif sistemli dillərin materialı əsasında tipoloji baxımdan tədqiqi maraqlı elmi nəticələr əldə etməyə imkan verir.

Kitabın “Azərbaycan və ingilis dillərində tapmacaların sintaktik xüsusiyyətləri” adlanan ikinci fəslində sintaktik quruluş baxımından özünəməxsusluqları ilə seçilən tapmacaların sintaktik xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Azərbaycan dilinin sintaktik quruluşunun özəlliklərinin tapmacalarda müxtəlif forma və variantlarda əks olunmasına nəzər salınmış və qeyd edilmişdir ki, tapmacalarda təktərəkibli, cütlərəkibli cümlələrə, yarımqıq cümlənin müxtəlif təzahür formalarına, qeyri-müəyyən şəxslə, ümumi şəxslə, şəxssiz cümlələrə, adlıq, söz cümlələrə rast gəlmək mümkündür (1,113). Sadə cümlə növləri ilə yanaşı, mürəkkəb cümlə tiplərinin tapmacaların yaranmasında rolu böyükdür. Müəyyənləşdirilmişdir ki, ingilis dilindən fərqli olaraq Azərbaycan dilində tapmacalarda sintaktik təkrarlar daha geniş işlənir. Azərbaycan tapmacalarında “o nədir ki,” “ hansıdır ki,” tipli tabeli mürəkkəb cümlə növlərini əmələ gətirən konstruksiyalar işləkdir. Qarşılaşdırılan dillərdəki tapmacalarda sual cümlə tipləri daha genişdir. Azərbaycan dilindəki tapmacalarda mübtədə ,təyin budaq cümlələri aktivdir,ingilis dilindəki tapmacalarda xəbər budaq cümləsi işlənir. İngilis dilindəki tapmacalarda isə təyin, zaman, şərt budaq cümlələri aktivdir.

Səfərova Leyla Abbas qızı. “Azərbaycanda ingilis dili qrammatikasının tədqiqi tarixi”

Gənc tədqiqatçı ingilis dilinin Azərbaycanada tədrisinin tarixinə maraq göstərmiş və “Azərbaycanda ingilis dili qrammatikasının tədqiqi tarixi” (7) mövzusunda fəlsəfə doktorluğu dissertasiyasını müdafiə etmişdir. Qeyd edək ki, Azərbaycan ingilisşünaslığında ilk dəfə olaraq Azərbaycanada ingilis dilinin qrammatikasının təşəkkülü haqqında yazılan bu dissertasiya işi həm linqvistik, həm də didaktik baxımdan müəyyən nəzəri əhəmiyyət daşıyır. Linqvistik baxımdan ona görə əhəmiyyətlidir ki, əsərdə qoyulan hər bir linqvistik hadisəyə nəzəri baxımdan yanaşılır. Eyni zamanda, respublikamızda ingilis dilinin qrammatikasının təşəkkülündə rolu olan şəxsiyyətlərin müəyyənləşdirilməsi də mühüm amillərdən biridir.

Disertasiyanın birinci fəslində tədqiqatçı Azərbaycanada ingilis dilinin qrammatikasının təşəkkülündən, Azərbaycanada ilk ingilis dili qrammatikalarından bəhs etmiş, Q.İ. Musayevin “İngilis dilinin qrammatikası” monoqrafiyasını ayrıca araşdırmışdır. İkinci fəsil isə “Azərbaycanda yazılan qrammatika kitablarında qoyulan nəzəri problemlər” adlanır. Burada, əsasən, Azərbaycanada çap olunan ingilis dili qrammatikalarında nitq hissələrinin təsnifi və təsnifdə fərqli cəhətlər incələnməmişdir.

Əsərin III fəslində “Tədqiqat işlərində qoyulan nəzəri problemlər” adlanır. Bu fəsildə sintaksis və

mətn dilçiliyi ilə bağlı bir sıra problemlər araşdırılmışdır.

Sərcan İslam qızı Sadiqov. “İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələr”

Frazeoloji kəmiyyət kateqoriyasının tədqiqi və onun elmi nəzəri məsələlərinin araşdırılması, ingilis dilində say tərkibli frazeologizmlərin struktur –semantik təhlili və dikursun müxtəlif sahələrində onların üzə çıxarılması müasir dövrümüzdə çox aktual bir məsələdir, eyni zamanda frazeoloji birləşmələrin daxili mənə quruluşunun və xarici strukturunun öyrənilməsi, onların işlənmə xüsusiyyətlərinin təhlili hal-hazırda nəzəri və praktik cəhətdən aktualdır. Bunları nəzərə alan gənc tədqiqatçı Sərcan Sadiqova “İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələr”(5) mövzusunda dissertasiya işi yazaraq müdafiə etmişdir. Tədqiqatçı bu dissertasiya işində ingilis dilində say tərkibli frazeologizmlərin struktur semantik, temantik təhlilini aparmış, kəmiyyət kateqoriyasının məntiqi və linqvistik əlaqəsini araşdırmış, sayların simvolikasının linqvokulturoloji aspektini incələmiş, bu birləşmələrdə kəmiyyət komponentinin dəyərləndirilməsinə, mətdaxili qiymətləndirilməsinə, diskursda aktuallığına diqqət çəkmiş say tərkibli frazeologizmlərin işlənmə tezliyini müəyyənləşdirmişdir. Maraqlı cəhət odur ki, müəllif statistik hesablamalar aparmış sayların işlənmə tezliyi əsasında lüğət tərtib etmişdir. Tədqiqatçı müəyyənləşdirmişdir ki, ingilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələr həlqəsi ümumi frazeologizmlər sisteminin vacib təşkilədicilərindən biridir və onlar dilin lüğət tərkibinin zənginliyindən xəbər verir. Sayları ehtiva edən frazeologizmlər dərin milli mədəni elmə istiqamətlənir və dini inanclar, adət və ənənələr hamısı bu birləşmələrin məzmununa təsir edir. Tədqiqatçı belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, frazeologizmlərin tərkibində sayların işlənmə tezliyi də eyni ola bilməz. Sayların işlənmə tezliyi frazeoloji birləşmələrdə 1,2,3,4,5,6,7,8,9 kimi natural ədədlər və birinci, ikinci kimi sıra saylar daha çox aktivdir.(6,70)

Leyla Kazım qızı Rüstəmovə. “İngilis dilində antonim komponentli frazeologizmlər”

İngilis dilində spesifik vahidlər olan frazeologizmlər arasında semantik münasibətlərin, xüsusən frazeologizmlərin antonimliyi problemi kifayət qədər öyrənilməmişdir. Frazeologizmlərin antonimliyinin elmi-nəzəri bazasını yaratmaq istiqamətində bir sıra işlər görülsə də, onların antonimliyinin təyin edilməsi meyarları tədqiqatçılar arasında elmi mübahisələr doğurmaqdadır. Frazeoloji vahidlər arasında antonim münasibətlərin öyrənilməsi, şübhəsiz ki, ilk növbədə onların antonim cütlərinin müəyyənləşdirilməsini tələb edir. Bu baxımdan da gənc tədqiqatçı belə mövzunu tədqiqata cəlb etmiş və “İngilis dilində antonim komponentli frazeologizmlər” (3) mövzusunda dissertasiya işini müvəffəqiyyətlə müdafiə etmişdir.

Tədqiqatçı frazeoloji antonimlik probleminin gerəmsünaslıqda və Azərbaycan dilçiliyində öyrənilməsi vəziyyətini aydınlaşdırmış, frazeoloji vahidlərin antonimlik meyarlarını müəyyənləşdirmiş, bu vahidlərin komponentlərinin antonim münasibət sistemində oynadığı rolu aydınlaşdırmış, onların struktur xüsusiyyətlərini antonim cütlər əsasında araşdırmış, frazeoloji antonimlərin leksik-semantik xüsusiyyətlərini incələmiş, frazeoloji antonimlikdə qraduallıq, vektoriallıq və üslubi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmişdir.

Müəllif sübut etmişdir ki, frazeoloji vahidlərin antonimliyinin 5 əlaməti mövcuddur: 1) antonim frazeologizmlərin eyni tip kateqorial mənaya aidliyi; 2) eyni semantik-qrammatik sinfə mənsubluq; 3) antonim frazeologizmlərin semantik strukturunda bir-birini inkar edən kontrar semlərin mövcudluğu; 4) antonim frazeologizmlərin oxşar sintaktik və leksik-semantik birləşmələrə daxil olması; 5) frazeoloji sinonimlərə malik olma və bu sinonimlərin antonim cüt yaratması.

Nəticə

Bildiyimiz kimi son dövrlərdə ingilis dili çox geniş yayılmış, insanlar tərəfində geniş miqyasda istifadə edilir. Bu baxımdan da ingilis dili ilə bağlı tədqiqatların aparılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Naxçıvanlı tədqiqatçıların ingilis dilinin müxtəlif istiqamətləri üzrə araşdırmaları qiymətli tədqiqatlardır, Azərbaycan işgünlüşünaslığın inkişafına bir töhfədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyeva E.Ə. Azərbaycan və ingilis dillərində tapmacaların linqvistik təhlili. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 160
2. Qulubəyli Ş.Q. Müasir Azərbaycan və ingilis dillərində feilin qayıdırlıq kateqoriyası, Naxçıvan: 2007 (avtoferat)

3. Rüstəmov L. İngilis dilində antonim komponentli frazeologizmlər. Naxçıvan, Qeyrət, 2022, avtoreferat
4. Rüstəmov L. Frazeoloji antonimlik // –Bakı: Tədqiqlər. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, – 2020. №1-2, – s. 113-120
5. Sadiqov S. İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələr. Naxçıvan, Qeyrət, 2023
6. Sadiqova S. İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələrin tematik təhlili // The XXII International Scientific Symposium “Turkic World Between East and West” (“Şərqlə Qərb arasında Türk dünyası”) –Kars/ Turkey –Andijan/ Uzbekistan: – Uzun digital, – 29th of January, – 2022, –s. 69-72.
7. Səfərova L. Azərbaycanca ingilis dilinin tədqiq tarixi. Naxçıvan

**Naxçıvan Dövlət Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: asgerovaganira@gmail.com*

Ganira Asgarova

THE ROLE OF LINGUISTS FROM NAKHCHIVAN IN THE DEVELOPMENT OF GERMANIC STUDIES IN AZERBAIJAN

The article examines the research conducted by Nakhchivan linguists in the field of English studies. The research of Shirmammad oğlu Gulubaylı on «The Category of Reflexivity in Modern Azerbaijani and English» is included, where he determines the degree to which the meaning of reflexivity has been studied using traditional methods. He also identifies the initial conditions for the study of reflexivity in both Azerbaijani and English and justifies the need for its investigation within the framework of functional semantics.

In her dissertation on «The Linguistic Analysis of Riddles in Azerbaijani and English,» Elnaz Ali gızı Aliyeva systematically examines, for the first time, the comparative-typological aspects of riddles in Azerbaijani and English within a linguistic context. She attempts to determine the linguistic status of riddles and explores their universal and specific characteristics, as well as their lexical-semantic and syntactic nature.

Leyla Abbas gızı Safarova, in her research on the «History of the Study of English Grammar in Azerbaijan,» undertakes a pioneering study in Azerbaijani English studies.

Young researcher Serchan İslam gızı Sadıgov, in her dissertation on «Phraseological Units with Numerical Components in English,» conducts a structural-semantic and thematic analysis of such units in English. She examines the logical and linguistic connection of the category of quantity, explores the symbolism of numbers from a linguistic and cultural perspective, and determines the frequency of usage of phraseological units with numerical components.

Researcher Leyla Rüstəmov L. clarifies the state of the study of the problem of phraseological antonymy in Germanic studies and Azerbaijani linguistics. She defines the criteria of antonymy in phraseological units, elucidates the role of the components of these units in the antonymic relation system, and investigates their structural features based on antonymic pairs.

Keywords: *phraseological units with numerical components, phraseological antonymy, riddle, reflexivity category, Serchan Sadıgova, Shirmammad Guliyev.*

Ганира Аскерова

РОЛЬ ЛИНГВИСТОВ ИЗ НАХИЧЕВАНИ В РАЗВИТИИ ГЕРМАНИСТИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

В статье рассматриваются исследования нахичеванских ученых в области изучения Английского языка. В исследование Ширмаммад Кудрат оглы Кулубейли на тему «Категория возвратности в современном азербайджанском и английском языках» было включено

AHTARIŞLAR • RESEARCHES • ПОИСКИ

определение степени изучения значения возвратности традиционными методами. Он выявил исходные условия для исследования возвратности в азербайджанском и английском языках и обосновал необходимость изучения этого явления на основе функциональной семантики.

В своей диссертации на тему «Лингвистический анализ загадок в азербайджанском и английском языках» Эльназ Али кызы Алиева впервые систематически рассматривает сравнительно-типологические аспекты загадок в Азербайджанском и Английском языках в лингвистическом контексте. Она пытается определить лингвистический статус загадок, исследуя их универсальные и специфические характеристики, а также их лексико-семантическую и синтаксическую природу.

Лейла Аббас кызы Сафарова в своем исследовании на тему «История изучения английской грамматики в Азербайджане» впервые проводит такое исследование в Азербайджанской англистике.

Молодой исследователь Серджан Ислам кызы Садыгова в своей диссертации на тему «Фразеологические единицы с числовыми компонентами в английском языке» проводит структурно-семантический и тематический анализ таких единиц в английском языке. Она исследует логическую и лингвистическую связь категории количества, символику чисел с точки зрения лингвокультурологии и определяет частотность использования фразеологических единиц с числовыми компонентами.

Исследователь Лейла Рустамова проясняет состояние изучения проблемы фразеологической антонимии в германистике и азербайджанском языкознании. Она определяет критерии антонимии в фразеологических единицах, уточняет роль компонентов этих единиц в системе антонимических отношений и исследует их структурные особенности на основе антонимических пар.

Ключевые слова: *фразеологические единицы с числовыми компонентами, фразеологическая антонимия, загадка, категория возвратности, Серджан Садыгова, Ширмаммад Кулиев.*

Filologiya elmləri doktoru Akif İmanlı tərəfindən təqdim edilmişdir

İlk daxilolma tarixi: 16.10.2024

Son daxilolma tarixi: 05.11.2024